

ТЭРМІНАЛАГІЧНЫЯ СЛОЎНІКІ ТЭХНІЧНАЙ ЛЕКСІКІ 1990-Х ГАДОЎ: ДА ПЫТАННЯ АКТУАЛЬНАСЦІ І НАРМАТЫЎНАГА СТАТУСУ

Акуліч А.Р.

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

Албут А.А. – старшы выкладчык

Разглядаецца роля тэхнічных слоўнікаў 1990-х гадоў у фарміраванні беларускай навуковай тэрміналогіі. Аналізуюцца іх лексічныя і граматычныя асаблівасці. Вылучаецца спецыфіка ўжывання дзеепрыметнікаў у тэрміналагічных адзінках. Падкрэсліваецца высокая лексічная дакладнасць дадзеных крыніц пры адначасовай неабходнасці крытычнага падыходу да іх граматычнай нарматыўнасці.

Праблема фарміравання, уніфікацыі і нармалізацыі беларускай навуковай тэрміналогіі застаецца адной з ключавых у сучасным мовазнаўстве. Асаблівую значнасць у гэтым працэсе маюць тэрміналагічныя слоўнікі 1990-х гг., якія ўзніклі ў перыяд актыўнай трансфармацыі беларускай мовы і яе функцыянальнага пашырэння ў сферы навукі, адукацыі і тэхнікі.

Дадзены перыяд характарызуецца інтэнсіўнымі працэсамі нацыяналізацыі навуковага дыскурсу, што абумовіла неабходнасць стварэння адпаведнай тэрміналагічнай базы. У выніку былі падрыхтаваны шматлікія слоўнікі і даведнікі, якія імкнуліся сістэматызаваць і ўнармаваць беларускую навуковую лексіку.

З аднаго боку, гэтыя крыніцы адрозніваюцца высокай ступенню лексічнай дакладнасці і паўнаты, паколькі адлюстроўваюць рэальнае ўжыванне тэрмінаў у прафесійным асяроддзі. З другога боку, яны фіксуюць этап, калі арфаграфічныя, граматычныя і лексічныя нормы яшчэ не былі канчаткова стабілізаваны, што прыводзіць да наяўнасці значнай варыятыўнасці.

Для аналізу былі ўзяты акадэмічныя выданні: «Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов» (1995 г.; укладальнікі: М. Касцюковіч, У. Люшцік, В. Шчэрбін; выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя») і «Русско-белорусский политехнический словарь: в 2 т.» (1997–1998 гг., І. Бурак, Н. Карпуць, У. Люшцік, выдавецтва «Беларуская навука»). Выбар дадзеных выданняў абумоўлены наступнымі прычынамі. Тып слоўнікаў – перакладныя з рускай мовы, што звязана з практыкай перакладу з больш пашыранай і асвоенай у прафесійнай камунікацыі рускай мовы на беларускую. Названыя выданні – вынік працы вялікіх аўтарскіх калектываў, у склад якіх увайшлі як спецыялісты тэхнічных галін, так і лінгвісты-тэрмінолагі. Слоўнікі выдадзены выдавецтвамі «Беларуская Энцыклапедыя» і «Беларуская навука», першае з якіх спецыялізуецца на падрыхтоўцы і выданні энцыклапедый, даведнікаў, слоўнікаў, а другое – створана пры Акадэміі

наук. Такім чынам, дадзеныя выданні з'яўляюцца важным этапам у развіцці беларускай навуковай тэрміналогіі і тэрмінаграфіі. Але ці актуальныя яны сёння?

Тэрміналагічныя слоўнікі 1990-х, па-першае, фіксуюць фактычнае ўжыванне тэрмінаў у навуковым і адукацыйным дыскурсе, што дазваляе разглядаць іх як дакумент эпохі. Па-другое, у іх прадстаўлены дакладныя адпаведнікі іншамоўных тэрмінаў, што спрыяла развіццю нацыянальнай тэрміналагічнай сістэмы. Па-трэцяе, яны адлюстроўваюць жывую моўную практыку, уключаючы тыя элементы, якія яшчэ не былі канчаткова нармалізаваны. Такім чынам, тэрміналагічныя зборнікі гэтага перыяду можна разглядаць як своеасаблівы «лінгвістычны зрэз» стану беларускай навуковай мовы на этапе яе актыўнага станаўлення. Менавіта гэта робіць іх незаменным матэрыялам для даследавання лексічных працэсаў.

Нягледзячы на высокую лексічную каштоўнасць, зборнікі 1990-х гадоў характарызуюцца граматычнай нестабільнасцю. Гэта абумоўлена тым, што ў гэты перыяд працягваўся працэс уніфікацыі і кадыфікацыі літаратурнай нормы, які яшчэ не быў завершаны.

Асаблівую ўвагу прыцягвае ўжыванне дзеепрыметнікаў, якія ў беларускай мове маюць складаную граматычную прыроду. Сучасная граматычная норма імкнецца абмежаваць ужыванне актыўных дзеепрыметнікаў цяперашняга часу, паколькі яны часта ўспрымаюцца як калькі з рускай мовы і не з'яўляюцца тыповымі для беларускай моўнай сістэмы. У выніку назіраецца тэндэнцыя да іх выцяснення іншымі формамі. Для ілюстрацыі адзначанай праблемы звернемся да канкрэтных прыкладаў.

У згаданым слоўніках [1] і [2] фіксуецца словазлучэнне *стабілізуючая схема*. Дадзеная адзінка ўтворана з выкарыстаннем актыўнага дзеепрыметніка цяперашняга часу з суфіксам *-юч-*, што адпавядае мадэлі, характэрнай для рускай мовы (*стабілізуючая схема*). З пункту гледжання сучаснай беларускай нормы такая форма лічыцца праблемнай і дэманструе залежнасць ад іншамоўных мадэляў. У сучаснай практыцы перавагу можна аддаць наступным варыянтам: 1) *стабілізавальныя схема* – словазлучэнне з прыметнікам, утвораным ад дзеяслова з дапамогай суфікса *-льн-*; 2) *схема стабілізацыі* – канструкцыя назоўнік + назоўнік з атрыбутыўнымі адносінамі; 3) *стабілізаваная схема* – словазлучэнне з дзеепрыметнікам прошлага часу залежнага стану. Варыянт (3) дэманструе ўніверсальнасць самай частотнай формы дзеепрыметнікаў беларускай мовы, аднак можа прыводзіць да лексічнай неадназначнасці атрыманага выразу.

Разгледзім прыклад з [2]: *герметизуючая мастіка - герметызуючая масціка*. Дадзенае словазлучэнне таксама з'яўляецца калькай з рускай мовы і ўтвораецца з выкарыстаннем актыўнага дзеепрыметніка цяперашняга часу з суфіксам *-юч-*. У сучаснай практыцы перавага аддаецца аналітычнай канструкцыі *масціка для герметызацыі*, якая больш дакладна перадае функцыянальнае прызначэнне аб'екта і адпавядае тэндэнцыі да ўніфікацыі і нармалізацыі навуковай тэрміналогіі.

З 2010 г. увайшлі ў дзеянне абноўленыя правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі (2008 г.), што вымагае ўважлівага стаўлення да слоўнікаў, якія пабачылі свет да ўказанага перыяду, як крыніцы арфаграфічнай нормы. Так, у [1] і [2] знаходзім наступныя прыклады: *дысплей, камп'ютэр, праграмаванне*. Сёння ж нарматыўнае напісанне іншае: *дысплэй, камп'ютар, праграмаванне*.

Тэрміналагічныя слоўнікі 1990-х гг. з'яўляюцца важным і неад'емным элементам гісторыі развіцця мовы беларускай навукі. Яны валодаюць значнай лексічнай каштоўнасцю, паколькі дакладна адлюстроўваюць стан тэрміналагічнай сістэмы ў перыяд яе інтэнсіўнага фарміравання і па-ранейшаму могуць служыць крыніцай лексічнай нормы, прапаноўваючы дакладныя эквіваленты да рускамоўных адзінак. Аднак за мінулыя гады ва ўжытак увайшло шмат новых панццяў і спосабаў іх выражэння, што патрабуе тэрмінаграфічнай фіксацыі.

Слоўнікі тэхнічнай лексікі, эфектыўна перадаючы паняццёвае значэнне тэрмінаў, патрабуюць, аднак, асцярожнага падыходу з пункту гледжання граматычнай і арфаграфічнай нарматыўнасці. У шэрагу выпадкаў яны ўтрымліваюць формы, якія не цалкам адпавядаюць сучасным літаратурным нормам або прапануюць дыскусійныя варыянты.

Сучасны этап развіцця беларускай мовы вызначаецца імкненнем да ўніфікацыі, сістэмнасці і дакладнасці, што знаходзіць сваё адлюстраванне ў нарматыўных слоўніках і граматыках. У сувязі з гэтым найбольш эфектыўным падыходам з'яўляецца комплекснае выкарыстанне крыніц: слоўнікі 1990-х гг. павінны разглядацца як надзейная лексічная база, у той час як сучасныя нарматыўныя рэсурсы – як асноўны арыенцір у пытаннях арфаграфічнай і граматычнай правільнасці. Іх выкарыстанне патрабуе крытычнага падыходу і абавязковага супастаўлення з сучаснымі нарматыўнымі крыніцамі.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов / Н. Н. Костюкович, В. В. Люштик, В. К. Щербин. – Мн. : Беларуская Энцыклапедыя, 1995. – 509 с.
2. Русско-белорусский политехнический словарь : в 2 т. / И. Л. Бурак, Н. И. Карпуть, В. В. Люштик ; Институт языкознания имени Якуба Коласа. – Мн. : Беларуская навука, 1997–1998.